

Obywatel Europy

Krzysztof Jurek
Aleksander Łynka

Podręcznik do wiedzy o społeczeństwie

**Zakres podstawowy i rozszerzony
dla liceum ogólnokształcącego,
liceum profilowanego
i technikum zawodowego**

*Piątek Trzynastego
Wydawnictwo*

Łódź

Podręcznik zgodny z *Programem nauczania wiedzy o społeczeństwie w zakresie podstawowym i rozszerzonym dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum. Obywatel Europy*, dopuszczonym do użytku szkolnego przez ministra właściwego do spraw oświaty i wychowania i wpisanym do wykazu programów szkolnych do kształcenia na poziomie szkół ponadgimnazjalnych pod numerem DKOS-4015-236/02.

Redakcja i korekta

Teresa Chwalińska
Jolanta Pol
Michał Koliński

Konsultacja prawna

Marcin Grzelak

Projekt okładki

Jacek Wilk

Skład

Paweł Szewczyk

© Copyright by Krzysztof Jurek, Aleksander Łynka, Łódź 2003

© Copyright by Piątek Trzynastego, Łódź 2003

Wszelkie prawa autorskie i wydawnicze zastrzeżone. Wszelkiego rodzaju reprodukcja, powielanie (łącznie z kserokopiowaniem), przeniesienie na inne nośniki bez pisemnej zgody Wydawcy jest traktowane jako naruszenie praw autorskich, łącznie z konsekwencjami przewidzianymi w Ustawie o prawie autorskim i prawach pokrewnych (Dz. U. nr 24 z 23.02.1994 r., poz. 83).

ISBN 83-88742-53-1

PIĄTEK TRZYNASTEGO Wydawnictwo

Michał Koliński i Michał Wiercioch

90-009 Łódź, ul. H. Sienkiewicza 61

tel./fax (0-42) 632 78 61, 630 71 17, tel. 0-602 34 98 02(06)

infolinia: 0-604 600 800 (codziennie 8-22, także sms), gg. 4147954, 4146841

www.piatek13.com.pl; e-mail: kot@piatek13.com.pl

Łódź	rok: 2007 2006 2005 2004	ostatnia
Wydanie I	rzut: 9 8 7 6 5 4 3 2 1	liczba

Druk i oprawa:

PIĄTEK TRZYNASTEGO Drukarnia

93-345 Łódź, ul. Paradna 3

tel. 0-602 34 98 02(06)

Printed in Poland

Spis treści

CZĘŚĆ I. SPOŁECZEŃSTWO	7	10. Patriotyzm i nacjonalizm	39
Jednostka – grupa – społeczeństwo		■ Patriotyzm i nacjonalizm	39
1. Człowiek w społeczeństwie	9	■ Symbole narodowe	40
■ Człowiek jako istota społeczna	9	■ Emigracja	40
■ Człowiek jako jednostka	10	Społeczeństwo obywatelskie a społeczeństwo polskie	
■ Człowiek a więzi społeczne	12	11. Samoorganizujące się społeczeństwo	42
2. Grupy społeczne	13	■ Samoorganizowanie się jako podstawa społeczeństwa obywatelskiego	42
■ Grupa społeczna i jej struktura	13	■ Społeczeństwo obywatelskie w systemach demokratycznych i niedemokratycznych	43
■ Typologia grup społecznych	14	■ Prawo nieposłuszeństwa obywatelskiego	44
■ Jednostka w różnych grupach społecznych (konflikt powinności).....	16	12. Wzory obywatelskiego działania	46
3. Rodzina jako podstawowa grupa społeczna	17	■ Udział w życiu społeczności lokalnej	46
■ Pojęcie rodziny	17	■ Uczestnictwo w życiu publicznym	47
■ Funkcje i typy rodziny	18	■ Inicjatywy obywatelskie	48
■ Problemy współczesnej rodziny	19	13. Rola interesów grupowych	49
4. Społeczeństwo	21	■ Potrzeby i aspiracje różnych grup społecznych	49
■ Pojęcie społeczeństwa i różne jego rozumienie	21	■ Konflikty interesów grupowych i ich wyrażanie	49
■ Człowiek twórcą rzeczywistości społecznej	22	■ Interesy grupowe a jednostka	50
■ Proces socjalizacji a role społeczne	22	14. Ład społeczny	51
5. Struktura społeczeństwa	24	■ Pojęcie ładu społecznego	51
■ Pojęcie i koncepcje struktury społecznej	24	■ Czynniki kształtujące ład społeczny	51
■ Elementy struktury społecznej	25	■ Teorie ładu społecznego	52
■ Zmienność struktury społecznej	26	15. Konflikty społeczne	53
6. Instytucje społeczne	27	■ Przyczyny konfliktów społecznych	53
■ Instytucje społeczne i ich rodzaje	27	■ Rodzaje konfliktów społecznych	54
■ Funkcje instytucji społecznych	27	■ Drogi dochodzenia do kompromisu	55
■ Instytucje a organizacje społeczne	27	16. Formy życia publicznego w społeczeństwie obywatelskim	57
7. Historyczne formy organizacji społeczeństwa	29	■ Partie polityczne	57
■ Społeczeństwo pierwotne	29	■ Związki zawodowe	57
■ Społeczeństwo niewolnicze	29	■ Stowarzyszenia	60
■ Społeczeństwo feudalne	30	17. Opinia publiczna i niezależne mass media	61
■ Społeczeństwo kapitalistyczne	30	■ Opinia publiczna i sposoby jej badania	61
■ Społeczeństwo otwarte i zamknięte	31	■ Niezależne mass media i ich funkcje	61
8. Współczesne formy organizacji społeczeństwa	33	■ „Czwarta władza” i jej rola w życiu społecznym	62
■ Społeczeństwo industrialne	33	18. Współczesne społeczeństwo polskie	64
■ Społeczeństwo postindustrialne	33	■ Przemiany struktury społeczeństwa polskiego po II wojnie światowej	64
■ Społeczeństwo globalne	33	■ Aktualne podziały społeczne w Polsce	66
■ Społeczeństwo informacyjne	34	■ Kierunek dalszych zmian społecznych	69
9. Naród i tożsamość narodowa	36		
■ Naród i czynniki narodotwórcze	36		
■ Tożsamość narodowa	37		
■ Charakter narodowy i stereotypy narodowe	37		

19. Główne problemy społeczeństwa polskiego	71
■ Bezrobocie i ubóstwo oraz sposoby ich zwalczania	71
■ Patologie społeczne w Polsce	74
■ Migracje polskie	76

Prawidłowości, etyka i kultura życia społecznego

20. Prawidłowości życia społecznego	77
■ Normy regulujące życie społeczne	77
■ Wartości społeczne	78
21. Postawy prospołeczne	79
22. Etyka życia społecznego	81
■ Moralność i etyka	81
■ Problemy moralne współczesnego świata	82
23. Kultura a społeczeństwo	85
■ Pojęcie i typy kultury	85
■ Kultura jako zjawisko społeczne	85
■ Mechanizmy wpływu kultury na życie społeczne	86
24. Kultura współczesna i jej ewolucja	87
■ Kultura masowa	87
■ Kultura narodowa a globalizacja	88
■ Kultura alternatywna i kontrkultura	90
■ Subkultury młodzieżowe	91

CZĘŚĆ II. POLITYKA

Demokracja – zasady i wartości

1. Polityka jako zjawisko społeczne	95
■ Pojęcie i koncepcje polityki	95
■ Podmioty polityki	95
■ Władza jako zjawisko społeczne	96
2. Demokracja i jej historyczny rozwój	97
■ Pojęcie demokracji	97
■ Antyczne i chrześcijańskie korzenie demokracji	97
■ Historyczne postacie demokracji	98
3. Fundamentalne zasady demokracji	101
■ Wola większości	101
■ Trójpodział władzy	101
■ System przedstawicielski	102
■ Pluralizm	103
4. Demokracja i wartości	104
■ Podstawowe wartości demokratyczne	104
■ Konflikt wartości w życiu publicznym	106
5. Instytucje demokratyczne	107
■ Wybory	107
■ Parlament	109
■ Partie polityczne	110
■ Opinia publiczna	111

6. Zagrożenia dla współczesnej demokracji	112
■ Dyktatura większości	112
■ Demokracja elit	112
■ Demokracja fasadowa	113
■ Bierność społeczeństwa	113
■ Inne zagrożenia dla demokracji	114

Współczesna myśl polityczna

7. Ideologia, doktryna, program	116
■ Doktryna a ideologia i program	116
■ Funkcje doktryny politycznej	117
■ Typologia doktryn politycznych	117
8. Podstawowe współczesne doktryny polityczne	120
■ Liberalizm	120
■ Konserwatyzm	121
■ Chrześcijańska demokracja	122
■ Socjaldemokracja	123
9. Wybrane współczesne doktryny polityczne	125
■ Agraryzm	125
■ Anarchizm	125
■ Ekologizm	126
■ Faszyzm i nazizm	126
■ Feminizm	128
■ Komunizm	129
■ Pacyfizm	130
■ Syndykalizm	131
10. Partie polityczne we współczesnym świecie	132
■ Partia polityczna i jej funkcje	132
■ Geneza partii politycznych	133
■ Typologia partii politycznych	134
■ Systemy partyjne	135
11. Partie polityczne w RP	137
■ Status prawny partii politycznej w RP	137
■ System partyjny w RP	137
■ Partie polityczne we współczesnej Polsce	138

Państwo a obywatel

12. Państwo organizatorem życia społecznego	142
■ Pojęcie i cechy państwa	142
■ Geneza państwa	142
■ Typy i formy państwa	143
■ Funkcje współczesnego państwa	145
13. Obywatel wobec władzy	
w różnych systemach politycznych	147
■ System polityczny i jego rodzaje	147
■ Przedmiotowość obywatela	
w systemach niedemokratycznych	149
■ Podmiotowość obywatela	
w systemach demokratycznych	150

14. Obywatel w społeczeństwie demokratycznym	152
■ Pojęcie praw i obowiązków obywatelskich	152
■ Prawa i obowiązki obywatela w społeczeństwie demokratycznym	153
■ Cnoty obywatelskie	154
15. Formy uczestnictwa obywateli w demokratycznym życiu publicznym	155
■ Demokracja bezpośrednia	155
■ Demokracja pośrednia	155
■ Inne formy obywatelskiego uczestnictwa w życiu publicznym	156
16. Modele ustrojowe państw demokratycznych	157
■ System prezydencki – Stany Zjednoczone	157
■ System mieszany – Francja	159
■ System kanclerski – Niemcy	160
■ System parlamentarno-gabinetowy – Wielka Brytania	161
■ Systemy ustrojowe państw sąsiadujących z Polską	162
17. Kultura polityczna a postać polityka	164
■ Pojęcie kultury politycznej	164
■ Rodzaje kultury politycznej	165
■ Postać i role polityka	165

Ustrój Rzeczypospolitej Polskiej

18. Konstytucyjne zasady ustroju RP	167
■ Konstytucje polskie	167
■ Transformacja ustrojowa w Polsce po 1989 roku	168
■ Naczelnne zasady ustroju RP	169
■ Podstawowe wolności, prawa i obowiązki człowieka i obywatela w RP	170
19. Władza ustawodawcza w RP	172
■ Sejm RP – sposób powoływania i struktura	172
■ Kompetencje i praca Sejmu RP	174
■ Senat RP – sposób powoływania i struktura	175
■ Kompetencje i praca Senatu RP	176
■ Status posła i senatora. Kluby i koła parlamentarne ..	176
■ Zgromadzenie Narodowe i jego kompetencje	177
20. Władza wykonawcza w RP	178
■ Prezydent RP – sposób powoływania i kompetencje	178
■ Rada Ministrów – sposób powoływania i kompetencje	180
21. Władza sądowa w RP	183
■ Sądy i trybunały – struktura i kompetencje	183
■ Organy kontroli i ochrony prawnej	186
22. Władza lokalna w RP	189
■ Podział administracyjny Polski	189
■ Samorząd terytorialny w Polsce – istota, struktura i kompetencje	190
■ Terenowe organy administracji państwowej	193

CZĘŚĆ III. PRAWO

195

Propedeutyka wiedzy o prawie

1. Wprowadzenie do nauki o prawie	197
■ Pojęcie prawa	197
■ Norma prawna a przepis prawny	197
■ Wykładnia prawa	198
■ Funkcje prawa	199
2. Rodzaje prawa	200
■ Prawo międzynarodowe, europejskie i krajowe	200
■ Prawo naturalne i stanowione	201
■ Gałęzie prawa	202
3. Drogi tworzenia i egzekwowania prawa	204
■ Tworzenie prawa na drodze legislacyjnej	204
■ Tworzenie prawa przez praktykę	204
■ Formy egzekwowania prawa	205
4. Tworzenie prawa i hierarchia aktów prawnych w RP	208
■ Władza ustawodawcza a tworzenie prawa	208
■ Władza wykonawcza a tworzenie prawa	209
■ Organy samorządowe a tworzenie prawa	209
■ Hierarchia aktów prawnych w RP	210
5. System prawny Rzeczypospolitej Polskiej	213
■ Prawo konstytucyjne w Polsce	213
■ Proces legislacyjny w systemie prawnym RP	213
■ Gałęzie prawa polskiego	216
6. Wyszukiwanie i rozumienie przepisów prawa	217
■ Wyszukiwanie aktów prawnych	217
■ Język aktów prawnych	218
■ Znajomość i rozumienie przepisów prawa	219
7. Obywatel w sądzie – proces karny	221
■ Zasady postępowania procesowego	221
■ Strony procesowe	222
■ Środki zapobiegawcze	222
■ Postępowanie sądowe	223
■ Postępowanie odwoławcze	224
8. Obywatel w sądzie – proces cywilny	225
■ Postępowanie cywilne	225
■ Przebieg procesu cywilnego	225
■ Inny tok postępowania cywilnego	226
9. Obywatel w urzędzie i w sądzie – tryb postępowania administracyjnego	228
■ Postępowanie administracyjne	228
■ Decyzje administracyjne	228
■ Środki odwoławcze zwyczajne i nadzwyczajne	229
10. Prawne zasady zakładania i prowadzenia organizacji pozarządowych	231
■ Organizacja pozarządowa – wyjaśnienie pojęcia	231
■ Zakładanie i prowadzenie fundacji	232
■ Zakładanie i prowadzenie stowarzyszeń	233

Prawa człowieka we współczesnym świecie	
11. Prawa człowieka, ich geneza i rozwój	235
■ Pojęcie praw człowieka	235
■ Geneza współczesnych praw człowieka	236
■ Historyczny rozwój praw człowieka	236
12. Katalog podstawowych praw człowieka	238
■ Prawa polityczne	238
■ Wolności (prawa) obywatelskie	238
■ Pozostałe prawa (gospodarcze, socjalne, kulturalne)	239
13. Podstawowe dokumenty ochrony praw człowieka	240
■ Powszechna Deklaracja Praw Człowieka ONZ	240
■ Międzynarodowe Pakty Praw Człowieka	240
■ Europejska Konwencja Praw Człowieka i Obywatela	241
14. Współczesny system ochrony praw człowieka	242
■ System powszechny	242
■ Systemy regionalne	242
■ System wewnątrzpaństwowy (Polska)	244
■ Organizacje pozarządowe a prawa człowieka	245
15. Prawa mniejszości narodowych	247
■ Pojęcie mniejszości narodowych	247
■ Prawa mniejszości narodowych	247
■ Mniejszości narodowe w Polsce	248
6. Problemy polityczne we współczesnym świecie	279
■ Konflikty zbrojne	279
■ Międzynarodowy terroryzm	280
■ Niestabilność ustrojów politycznych	281
7. Problemy społeczno-ekonomiczne we współczesnym świecie	283
■ Problemy demograficzne	283
■ Dysproporcje w rozwoju gospodarczym	283
■ Zadłużenie	284
■ Bezrobocie	284
■ Głód i niedożywienie	285
8. Problemy cywilizacyjno-kulturowe we współczesnym świecie	286
■ Degradacja środowiska naturalnego	286
■ Choroby cywilizacyjne	286
■ Zacofanie cywilizacyjne	287
■ Globalizacja – nadzieje i zagrożenia	288
Literatura uzupełniająca	291
CZĘŚĆ IV. POLSKA, EUROPA, ŚWIAT	251

Polska, Europa, świat

1. Polska w Europie	253
■ Pozycja międzynarodowa Polski	253
■ Polska racja stanu	254
■ Stosunki Polski z sąsiadami	255
2. Geneza i rozwój integracji europejskiej	257
■ Historyczne wizje zjednoczonej Europy	257
■ Droga do Unii Europejskiej	259
■ Rada Europy	261
3. Unia Europejska	262
■ Instytucje unijne	262
■ Cele i polityka Unii Europejskiej	263
■ Unijny system prawny	264
4. Polska wobec integracji europejskiej	267
■ Polska a Unia Europejska	267
■ Polska a Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie	268
■ Polska a współpraca regionalna	269
5. Ład międzynarodowy i systemy bezpieczeństwa	273
■ Pojęcie polityki zagranicznej	273
■ Stosunki międzynarodowe i ich uczestnicy	273
■ Organizacja Narodów Zjednoczonych	274
■ Pakt Północnoatlantycki	276

■ Opinia publiczna i sposoby jej badania

Opinia publiczna jest rodzajem wypadkowej poglądów wielu różnych grup społecznych. Takie potraktowanie opinii da się odnieść do niektórych ważnych zagadnień publicznych. Opinia publiczna może również wyrażać poglądy tylko określonych grup, tzw. opiniotwórczych, np. literatów, dziennikarzy. Ich poglądy nie muszą być jednak zgodne z opinią innych, czasem bardziej znaczących grup społecznych.

Badanie opinii publicznej stanowi jedno z istotnych zagadnień w systemie demokratycznym. Politycy chcą wiedzieć, co myśli społeczeństwo. Umożliwia to kształtowanie programów politycznych i zapewnia ich dostosowanie do oczekiwań społeczeństwa.

Pierwszym wybitnym badaczem, który stworzył podstawy tej dziedziny wiedzy, był amerykański socjolog George H. Gallup. Jest on twórcą jednego z najsłynniejszych ośrodków badania opinii publicznej, noszącego nazwę Instytutu Gallupa. W każdym państwie istnieje wiele różnych placówek i instytucji zajmujących się tą problematyką. Wszystkie posługują się podobnymi metodami pracy. Konstruują tzw. próbę, która ma odzwierciedlać strukturę społeczeństwa, i na podstawie opinii wyrażanych przez osoby wchodzące w skład tej próby wnoszą o opinie danego społeczeństwa. Badania te są skomplikowane i obarczone możliwością popełnienia wielu błędów. Przede wszystkim należy do nich niewłaściwe skonstruowanie próby, co może całkowicie zniekształcić wyniki. Innym zagadnieniem jest rozmiar błędu, który występuje przy tego rodzaju badaniach. Konstruowanie stosunkowo nielicznych (około 1000 osób)

prób powoduje, że wyniki nie zawsze odzwierciedlają rzeczywiste nastroje wielomilionowego społeczeństwa. Mimo wspomnianych wad we wszystkich systemach demokratycznych do badań tych przywiązuje się wielką wagę, traktując je jako jedyny sposób szybkiego poznania poglądów społeczeństwa.

■ Niezależne mass media i ich funkcje

Opinia publiczna zyskała znaczenie, gdy dzięki upowszechnieniu oświaty wzrosło czytelnictwo prasy. Od końca XIX wieku poszerzył się krąg jej odbiorców, co przyczyniło się do powstania prasy masowej. Posiada ona dość specyficzny charakter, gdyż operuje uproszczeniami, posługuje się poglądami skrajnymi, nadmierną wagę przywiązuje do

sensacji. Czytelnictwo spowodowało, że głoszone opinie docierały do coraz większych rzesz odbiorców. Ujawnił się jednak rodzaj sprzężenia zwrotnego, który polegał na tym, że prasa zaczęła wyrażać poglądy swoich czytelników. Dzięki temu wydawcy zwiększali nakłady, a przez to zyski.

Ważną rolę w funkcjonowaniu opinii publicznej pełnią tzw. **niezależne mass media**, czyli środki masowego przekazu. Obecnie zalicza się do nich prasę, radio, telewizję i Internet. Nazywane są niezależnymi, co oznacza ich niezawisłość wobec władz politycznych państwa. Zależne mass media są bezpośrednio utrzymywane przez państwo.

Jednak we współczesnym świecie realna możliwość zachowania niezależności ulega ograniczeniu. Nie jest to efekt nacisku władz na właścicieli mass mediów, lecz wynik postępującego procesu komercjalizacji. Właściciele chcą sprzedać swój produkt, a to narzuca określone metody działania, sposoby podawania informacji oraz płaszczyzny interpretacji. Robią to, choćby ze względu na konieczność dotarcia do licznego grona odbiorców. Skutkiem takiego postępowania jest uproszczony, niekiedy wręcz prymitywny, sposób odbierania rzeczywistości społecznej.

Szczególne znaczenie dla kształtowania opinii społeczeństwa ma telewizja, ze względu na powszechność oddziaływania oraz atrakcyjność formy przekazu. Praktyka działania komercyjnych stacji telewizyjnych dowodzi, że w pogoni za tzw. oglądalnością zaspokajają one gusty masowej publiczności. Oglądalność przekłada się na konkretne zyski, gdyż dzięki temu można znaleźć reklamodawców, którzy wykupują czas antenowy, bo mają pewność, że dotrą do większej liczby widzów. Pytanie o **misję telewizji publicznej** jest otwarte. Nie musi ona sprzedawać tak dużej ilości czasu emisji, gdyż pewną część środków uzyskuje z obowiązkowego abonamentu. Może zatem swoje działania skierować na kształtowanie świadomości społecznej, w tym także opinii publicznej. Niestety, pozostaje w pewnej zależności wobec politycznych ośrodków władzy, jej działania są wyraźnie obciążone piętnem doraźności politycznej. Ekipy przejmujące władzę w państwie usiłują wykorzystać to najpotężniejsze ze wszystkich mass mediów do prowadzenia własnych rozgrywek politycznych, ze szkodą dla nadrzędnych interesów całego społeczeństwa.

■ „Czwarta władza” i jej rola w życiu społecznym

Mass media są niekiedy nazywane „czwartą władzą”. Określenie to odwołuje się do funkcji, jaką pełnią w społeczeństwie, po władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowej. Mass media odgrywają ważną rolę w ujawnianiu nadużyć władz państwowych. Na przykład wykrycie tzw. afery Watergate w 1972 roku umożliwiło ujawnienie nadużyć popełnionych przez ludzi związanych z administracją prezydenta USA Richarda Nixona i doprowadziło do jego ustąpienia. W ten sposób mass media pełnią funkcję kontrolną. W imieniu swoich odbiorców, ale często także w pogoni za sensacją, uważnie przyglądają

NOWE ŻYCIE PABIANIC

się działaniom władzy, zarówno na szczeblu ogólnokrajowym, jak i lokalnym. Często właśnie lokalne czasopisma czy stacje radiowe ujawniają nadużycia popełnione przez miejscowych polityków. Z tego powodu mass media są ważnym elementem systemu demokratycznego.

Obecnie najbardziej niezależnym ze wszystkich środków masowego przekazu jest Internet. Zasięg jego oddziaływania intensywnie wzrasta. Ponadto specyfika przekazu powoduje, że istnieje wiele źródeł informacji, co skazuje na niepowodzenie próby cenzury. Ma to również negatywne strony, pojawia się np. możliwość szerzenia pornografii, idei rasistowskich czy faszystowskich. Taka jest cena wolności słowa, którą niestety trzeba zapłacić.

Propozycje zadań i ćwiczeń

1. Na podstawie wiedzy własnej podaj nazwy dwóch instytucji zajmujących się w Polsce badaniem opinii publicznej.
2. Jakie kryteria musi spełnić próba, aby mogła posłużyć do badania opinii publicznej?
3. Czy możliwe jest istnienie w pełni niezależnych mass mediów? Uzasadnij odpowiedź.
4. Zastanów się nad zagadnieniem cenzury w środkach masowego przekazu. Kto i w jakich przypadkach może je cenzurować? Czy cenzura powinna być zakazana w państwie demokratycznym?
5. Na czym polega tzw. misja telewizji publicznej?

■ Przemiany struktury społeczeństwa polskiego po II wojnie światowej

Społeczeństwo polskie po II wojnie światowej

II wojna światowa miała olbrzymi wpływ na społeczeństwo polskie. Przede wszystkim przyniosła wielkie straty ilościowe. W lutym 1946 roku ludność Polski liczyła około 23,9 milionów mieszkańców. W porównaniu z rokiem 1938 był to spadek o ponad 30%. W wyniku działań wojennych, eksterminacji oraz Holocaustu ludność państwa polskiego zmniejszyła się o około 6 milionów ludzi. W tej grupie znajdowało się m.in. około 2 milionów obywateli narodowości polskiej i około 3 milionów obywateli narodowości żydowskiej.

Repatriacja ludności polskiej zamieszkującej Kresy Wschodnie II RP

Do tej liczby należy dodać również grupę mieszkańców Polski, którzy zginęli na terenie ZSRR. Ich liczba szacowana jest na około 1 milion osób.

Struktura narodowa

Po II wojnie światowej nastąpiły również zmiany w strukturze narodowej mieszkańców państwa polskiego. Do 1939 roku Polska była państwem wielonarodowym. Potwierdzają to dane spisu powszechnego przeprowadzonego w 1931 roku, w którym pytano obywateli o język ojczysty. Wyniki tego spisu przedstawione zostały w tabeli nr 2.

Po wojnie praktycznie przestała istnieć grupa ludności żydowskiej. Ponadto z Polski została wysiedlona ludność niemiecka (na mocy decyzji konferencji poczdamskiej). Dotyczyło to nie tylko obywateli przedwojennego państwa polskiego, lecz również tych, którzy zostali na nowo pozyskanych przez Polskę ziemiach na zachodzie i północy kraju. Wysiedlenie do ZSRR kilkuset tysięcy Ukraińców, Białorusinów i Litwinów dodatkowo zmniejszyło liczbę

Tabela nr 2. Struktura społeczeństwa polskiego na podstawie spisu z 1931 roku.

Język	Obywatele posługujący się językiem [w %]
język polski	68,9
język ukraiński	13,9
język żydowski i hebrajski	8,6
język białoruski	3,1
język niemiecki	2,3
tzw. tutejsi	2,2
język rosyjski	0,4
język litewski	0,3
język czeski	0,1
inne	0,2

Źródło: I. Ihnatowicz, A. Mączak, B. Zientara, J. Żarnowski, *Społeczeństwo polskie od X do XX wieku*, Warszawa 1988.

mieszkańców państwa polskiego narodowości nie-polskiej. Obecnie ludność Polski jest praktycznie jednolita pod względem narodowym.

W roku 2002 przeprowadzony został Narodowy Spis Powszechny. Wśród pytań zadawanych społeczeństwu znalazło się także pytanie o narodowość. Została ona zdefiniowana jako *cecha indywidualna każdego człowieka, wyrażająca jego związek emocjonalny (uczuciowy), kulturowy lub genealogiczny (ze względu na pochodzenie rodziców) z określonym narodem*. W wy-

niku Spisu okazało się, że społeczeństwo polskie jest w zasadzie jednonarodowe, bowiem 96,74% osób zadeklarowało swoją narodowość jako polską. Przynależność do innej narodowości podało 1,23% (471,5 tys.), natomiast 2,03% (774,9 tys.) nie udzieliło odpowiedzi na to pytanie. Wśród osób deklarujących inne narodowości najczęściej podawane były: narodowość niemiecka – 152,9 tys., białoruska – 48,7 tys., ukraińska – 31 tys. osób. Wśród innych społeczności, które wyróżniają się pod względem liczebności, należy wymienić: Ślązaków – 173,2 tys. oraz Romów – 12,9 tys. osób. W dalszej kolejności występują grupy narodowościowe lub inne społeczności, liczące od 5 do 10 tys. osób, takie jak: Rosjanie – 6,1 tys., Łemkowie – 5,9 tys., Litwini – 5,8 tys. i Kaszubi – 5,1 tys. osób oraz grupy liczące poniżej 5 tys. osób, m.in.: Słowacy – 2,0 tys., Żydzi – 1,1 tys., Ormianie – 1,1 tys., Czesi – 0,8 tys. osób.

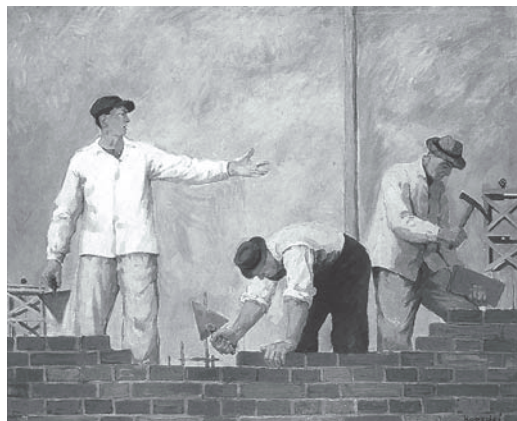
Przemiany, jakie nastąpiły po II wojnie światowej, wpłynęły także na strukturę społeczną mieszkańców Polski. Polityka okupantów niemieckich i sowieckich dotknęła polską inteligencję oraz przedstawicieli burżuazji i ziemiaństwa. Straty wojenne w tych grupach społecznych były szczególnie duże, gdyż stały się one obiektem zajadłych prześladowań. W ten sposób starano się osłabić wolę oporu społeczeństwa polskiego i zlikwidować jego elity.

Po II wojnie światowej, wskutek przejęcia władzy w Polsce przez komunistów, nastąpiły dalsze przemiany społeczne. Nowe władze prowadziły politykę społeczno-ekonomiczną, która zmierzała do eliminacji grup społecznych niepożądanych z punktu widzenia nowego ustroju. Reforma rolna praktycznie zlikwidowała polskie ziemiaństwo, a nacjonalizacja przemysłu usunęła, i tak osłabioną przez wojnę, burżuazję. Nowe, komunistyczne społeczeństwo miało się składać z robotników, chłopów (zatrudnionych w gospodarstwach uspołecznionych, a więc robotników rolnych) i tzw. inteligencji pracującej. Założenia ekonomiczne i społeczne tego ustroju nadały nowy kształt społeczeństwu polskiemu. Upodobniło się ono do społeczeństw państw bloku wschodniego, a jednocześnie oddaliło od społeczeństw Europy Zachodniej. Choć w 2 połowie lat 50. władze zaakceptowały niepowodzenie polityki wobec ludności chłopskiej i uznały istnienie ludności chłopskiej pracującej w rodzinnych go-

Po II wojnie światowej praktycznie przestała istnieć mniejszość żydowska w Polsce.

Przemiany
w czasach PRL

W socjalizmie nawet sztuka ukazywała wyjątkowe znaczenie klasy robotniczej.

spodarstwach, to jednak dążyły do umocnienia sektora społecznego w rolnictwie i otaczały opieką zatrudnioną w nim ludność. Także polityka edukacyjna władz miała sprzyjać wzrostowi liczebności klasy robotniczej. Służył temu rozbudowany system szkolnictwa zawodowego, które w sensie ilościowym dominowało nad ogólnokształcącym. Przeważająca część młodzieży kończyła szkoły zawodowe i technika, zasilając szeregi klasy robotniczej. Stosunkowo niewiele młodzieży studiowało. Do dzisiaj odczuwane są skutki przemian dokonujących się przez kilkadziesiąt lat w społeczeństwie polskim. Szczególnie widoczny jest niski poziom wykształcenia społeczeństwa polskiego w porównaniu ze społeczeństwami zachodnimi. Ma to duże znaczenie wobec pojawiających się przed nami problemów ekonomicznych i społecznych.

■ Aktualne podziały społeczne w Polsce

Spółeczeństwo najlepiej charakteryzują dane ukazujące jego strukturę pod względem demograficznym, zawodowym i warstwowym.

Struktura demograficzna

Ważne wskaźniki, świadczące o sytuacji i perspektywach społeczeństwa w Polsce, to przede wszystkim liczba ludności mieszkającej w miastach i na wsi oraz liczba kobiet przypadających na 100 mężczyzn. Dane przedstawione w tabeli nr 3 wskazują na wzrost liczby mieszkańców, a także pokazują pewne kierunki przemian. Wzrost liczby mieszkańców świadczy o tempie, w jakim społeczeństwo polskie odrabiało straty wojenne. Dotyczy to nie tylko zwiększania się liczby mieszkańców, ale również zmniejszania się liczby kobiet przypadających na 100 mężczyzn. Większa liczba kobiet w początkowych latach po II wojnie światowej wskazuje na straty wśród mężczyzn. Jednocześnie zmniejsza się tempo przyrostu liczby mieszkańców Polski, ich liczba stabilizuje się na poziomie 38–39 milionów.

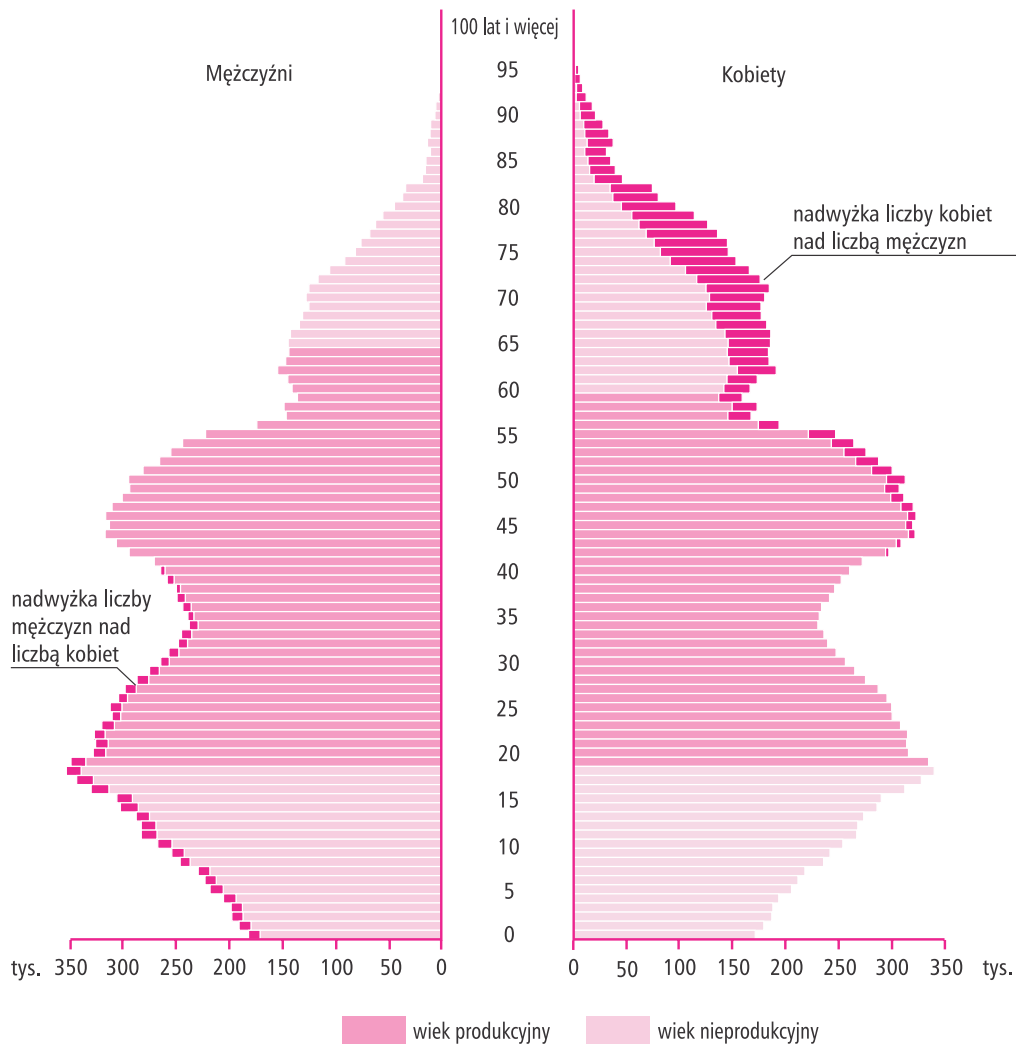
Tabela na 3. Przemiany społeczeństwa polskiego w latach 1946–2002.

Mieszkańcy [w mln]	Lata							
	1946	1950	1960	1970	1980	1990	1995	2002
ludność ogółem (31 XII)	23,6	25,0	29,8	32,7	35,7	38,2	38,6	38,2
miasto	8,0	9,2	14,4	17,1	21,0	23,6	23,9	23,6
wieś	15,6	15,8	15,4	15,6	14,7	14,6	14,7	14,6
w tym kobiety	12,6	13,1	15,4	16,8	18,3	19,6	19,8	19,7
kobiety na 100 mężczyzn	114,0	110,0	107,0	106,0	105,0	105,0	106,0	106,5

Źródło: *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2002*. Wersja elektroniczna. Narodowy Spis Powszechny 2002 – dane ze strony internetowej Głównego Urzędu Statystycznego (www.stat.gov.pl).

Na wykresie nr 1 przedstawiono strukturę wiekową społeczeństwa oraz proporcje między kobietami i mężczyznami. Struktura ta oddaje charakter przemian, które dokonały się po II wojnie światowej. Widoczne są dwa powojenne wyże demograficzne: jeden z lat 1946–1956, a drugi z lat 80. Są one ze sobą sprzężone, gdyż drugi jest efektem wkroczenia pierwszego w wiek rozrodzcy. Wykres ilustruje także inne ciekawe zjawisko, jakim jest

Wykres nr 1. Ludność według płci i wieku w 2002 roku (stan w dniu 20.05.).

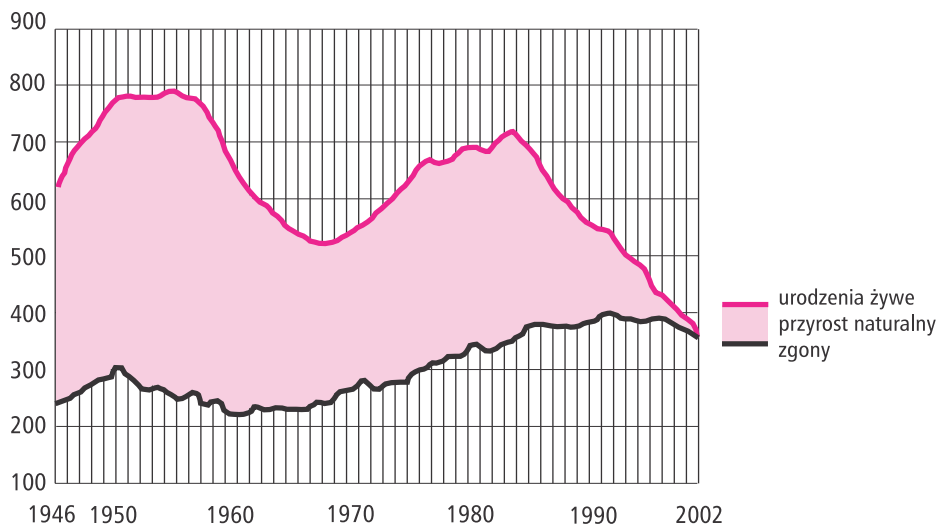

Źródło: Mały Rocznik Statystyczny 2003. Wersja elektroniczna.

naprzemienna przewaga liczebna kobiet i mężczyzn. Przewaga liczby kobiet nad liczbą mężczyzn powyżej 45 roku życia jest wynikiem wyższej średniej długości życia kobiet. Zjawisko to można również uznać za następstwo większej umieralności mężczyzn.

Wykres nr 2 ukazuje dynamikę zmniejszania się poziomu przyrostu naturalnego. Jest to efekt nakładania się na siebie dwóch współwystępujących tendencji: zmniejszania się liczby urodzonych dzieci i jednoczesnego wzrostu średniej długości życia. Prowadzi to do stopniowego starzenia się społeczeństwa.

Wykres nr 2. Ruch naturalny ludności w latach 1946–2002.

Źródło: Mały Rocznik Statystyczny 2003. Wersja elektroniczna.

Struktura zawodowa

Po II wojnie światowej stopniowo zmieniały się proporcje między ludnością mieszkającą w miastach i na wsi. Po wojnie Polska była państwem rolniczym, świadczy o tym liczba mieszkańców wsi. W ciągu następnych lat szybko zwiększała się liczba mieszkańców miast. Nastąpił szybki proces **urbanizacji**. Rosnąca liczba mieszkańców miast wskazuje, że wzrastała liczba osób zatrudnionych poza rolnictwem. Urbanizacja wiązała się z **procesem uprzemysłowienia**, a to prowadziło do zwiększenia się liczebności klasy robotniczej.

Przemiany, które dokonały się po roku 1989, spowodowały **poważne następstwa w strukturze zawodowej** społeczeństwa polskiego. Obecną strukturę zatrudnienia ilustruje tabela nr 4. Z danych wynika, że **zatrudnienie w rolnictwie** ukształtowało się na stałym poziomie, natomiast obniżeniu ulega **poziom zatrudnienia w przemyśle**. Jest to skutek upadku wielkiego przemysłu, tzw. molochów socjalizmu. Od początku lat 90. do chwili obecnej liczba robotników przemysłowych zmniejszyła się o około 1/3.

Tabela nr 4. Zatrudnienie w Polsce w działach gospodarki w latach 1998–2002.

Dział gospodarki	1998		2000		2001		2002	
	w tys.	%	w tys.	%	w tys.	%	w tys.	%
rolnictwo	2972	19,3	2710	18,7	2735	19,2	2714	19,6
przemysł	4929	32,1	4509	31,1	4381	30,7	3944	28,5
usługi	7463	48,6	7299	50,3	7136	50,1	7163	51,8
razem	15 364	100,0	14 518	100,0	14 252	100,0	13 821	100,0

Źródło: Kwartalna informacja o sytuacji na rynku pracy – maj 2003 – dane ze strony internetowej Głównego Urzędu Statystycznego (www.stat.gov.pl).

Rolnictwo i przemysł to **gałęzie gospodarki narodowej zatrudniające zaledwie około połowy ogółu pracujących.**

Ważnym wskaźnikiem dla charakterystyki struktury zawodowej społeczeństwa polskiego jest zatrudnienie według sektorów własności. Tabela nr 5 ilustruje zmiany, jakie nastąpiły w tej dziedzinie. Zmniejsza się udział i znaczenie sektora publicznego, co jest efektem realizowanej w ciągu ostatnich lat **prywatyzacji.**

Tabela nr 5. Zatrudnienie według sektorów własności w latach 1998–2002.

Sektor	1998		2000		2001		2002	
	w tys.	%	w tys.	%	w tys.	%	w tys.	%
sektor publiczny	5932	38,6	5074	34,9	4604	32,3	4455	32,2
sektor prywatny	9432	61,4	9444	65,1	9648	67,7	9366	67,8
razem	15 364	100,0	14 518	100,0	14 252	100,0	13 821	100,0

Źródło: *Kwartalna informacja o sytuacji na rynku pracy – maj 2003* – dane ze strony internetowej Głównego Urzędu Statystycznego (www.stat.gov.pl).

Innym sposobem charakterystyki społeczeństwa jest wyodrębnienie w nim **warstw.** Istnieje kilka różnych kryteriów ich określania. Główną rolę odgrywa **wysokość dochodów, pozycja społeczna,** związane z nią **prestż** oraz **stopień uczestnictwa we władzy.** Z tego względu wyróżnia się najczęściej trzy warstwy społeczne: **niższą, średnią i wyższą.** Nie ma między nimi jakichś istotniejszych barier i w pełni możliwe są przemieszczenia między poszczególnymi warstwami. Zjawisko to określane jest mianem **ruchliwości społecznej.** Rozróżniamy dwie jej postacie: **ruchliwość pionową i poziomą.** Pierwsza z nich oznacza przemieszczanie się ludzi „w górę” i „w dół”, czyli awans i degradację społeczną. Większe dochody, podnoszenie kwalifikacji, połączone z zajmowaniem wyższych stanowisk, prowadzą do wzrostu prestiżu i awansu społecznego. Awans ten odbywa się głównie w świadomości społecznej, nawet jeśli nie towarzyszy mu posiadanie tzw. zewnętrznych znamion (oznak) zamożności. Natomiast **ruchliwość pozioma** oznacza najczęściej zmianę miejsca pracy, której następstwem nie jest ani awans, ani degradacja.

Poziom dochodów wiąże się z prestiżem, z kolei dochody i prestiż przekładają się na udział w sprawowaniu władzy. Szybko zachodzące procesy przekształceń społecznych nie pozwalają precyzyjnie określić stanu struktury warstwowej w Polsce. Widać jednak wyraźnie, że dokonuje się proces **rozwarstwienia społeczeństwa.** Wyodrębnia się grupę ludzi bardzo zamożnych, którzy jednocześnie współuczestniczą w sprawowaniu władzy. Tworzą oni elitę „władzy i pieniądza”. Niestety powiększa się grupa osób żyjących w sferze ubóstwa.

■ Kierunek dalszych zmian społecznych

Współcześnie zachodzą bardzo szybkie przemiany społeczne. Ich kierunek wyznaczają wydarzenia, które dokonały się w przeszłości, oraz następstwa procesów właściwych dla współczesnej cywilizacji. Duże znaczenie mają wcześniejsze przemiany demograficzne w społeczeństwie polskim, których następstwa widoczne będą w ciągu następnych dzie-

Struktura warstwowa

Przemiany społeczne w Polsce

siatków lat. Należy do nich widoczny **proces starzenia się społeczeństwa**. Następstwem zmniejszającej się liczby urodzeń oraz wzrastającej średniej długości życia będzie malejąca, w dłuższej perspektywie czasu, liczba osób w wieku produkcyjnym, a co się z tym wiąże, konieczność zwiększenia wydatków na opiekę zdrowotną oraz zmniejszanie nakładów na edukację. Poważnym problemem dla przyszłych pokoleń będzie utrzymanie emerytów i rencistów, którzy staną się obciążeniem dla budżetu państwa. Perspektywa starzenia się społeczeństwa i związane z tym koszty stały się przyczyną podjętej w 1999 roku reformy systemu ubezpieczeń społecznych. Jednak już w tej chwili widać, że reforma nie rozwiąże wszystkich kwestii. Innym następstwem zjawiska starzenia się społeczeństwa będzie konieczność importu siły roboczej. Dzisiaj, w dobie olbrzymiego bezrobocia, wydaje się to całkowicie niepotrzebne. Jednak w perspektywie kilkudziesięciu lat może okazać się, że zabraknie ludzi do pracy w niektórych dziedzinach gospodarki czy usługach. Przed tym problemem od lat stoją społeczeństwa Europy Zachodniej.

W najbliższym czasie maleć będzie znaczenie tradycyjnych gałęzi przemysłu.

Zmiany cywilizacyjne i ekonomiczne prowadzą również do dokonującej się żywiłowo przebudowy struktury społeczeństwa.

Upada znaczenie grup społecznych, które kilkanaście lat temu były potężną siłą polityczną i ekonomiczną. Dotyczy to szczególnie grupy robotników wielkoprzemysłowych. Jeszcze na przełomie lat 80. i 90. stanowili jedną z najważniejszych grup społecznych. To oni znacznie przyczynili się do rozkładu systemu komunistycznego w Polsce, co stało się jednocześnie początkiem ich upadku. Nie jest to jednak problem tylko naszego kraju czy byłych państw komunistycznych. Z podobnymi kłopotami borykały się zaledwie kilka-

naście lat temu państwa zachodnioeuropejskie. Przypomnijmy choćby upadek tradycyjnych gałęzi przemysłu w Wielkiej Brytanii, we Francji czy w Niemczech. Zmiany te wiążą się z rozwojem nowych technologii produkcji oraz usług. Powstają nowe zawody i specjalizacje, a wraz z nimi formują się nowe grupy społeczne. Proces ten – rozłożony na wiele lat – doprowadzi do przekształcenia społeczeństwa polskiego, które z czasem upodobni się do społeczeństw Europy Zachodniej.

Propozycje zadań i ćwiczeń

1. Czy proces zmian proporcji między ludnością miejską a wiejską może obecnie w Polsce ulec przyspieszeniu lub opóźnieniu? Uzasadnij odpowiedź.
 2. Dokonaj analizy informacji przedstawionych na wykresie nr 2. Jakie skutki dla ciebie mogą wynikać z przedstawionych na nim zjawisk?
 3. Jakie warstwy wyróżnisz w społeczeństwie polskim? Wymień kryteria ich wyróżnienia.
 4. Wymień nowe grupy zawodowe, jakie obecnie powstają w społeczeństwach europejskich.
 5. Czy świadomość zachodzących przemian społecznych i demograficznych może wpływać na wybory dokonywane przez młodzież? Uzasadnij odpowiedź.
-

Wzrost poziomu bezrobocia w Polsce w ostatnich latach przedstawiono w tabeli nr 6.

Tabela nr 6. Stopa bezrobocia zarejestrowanego 1990–2002.

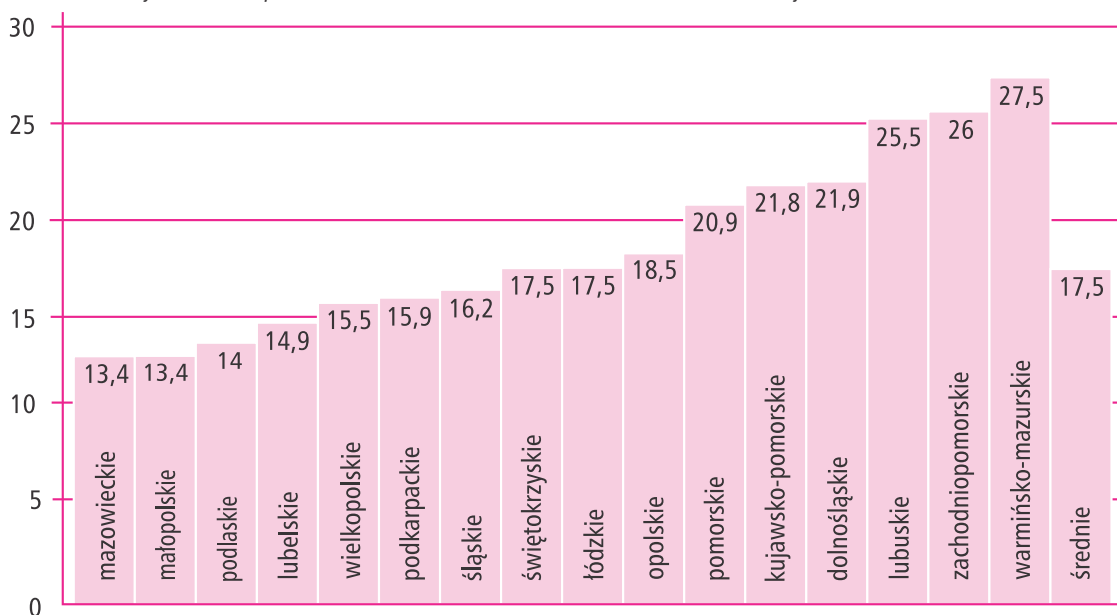
Kształtowanie się poziomu bezrobocia w poszczególnych latach	1990	1995	2000	2001	2002
Stopa bezrobocia zarejestrowanego [w %]	6,5	14,9	15,1	17,5	18,0

Źródło: Narodowy Spis Powszechny 2002 – dane ze strony internetowej Głównego Urzędu Statystycznego (www.stat.gov.pl).

Informacje przedstawione w tabeli nr 6 wskazują, jak zmieniała się sytuacja na rynku pracy. Stopa bezrobocia gwałtownie wzrosła w latach 90. Łączyło się to ze spadkiem liczby miejsc pracy występujących na rynku. Bezrobocie w różnym stopniu dotyczy poszczególnych grup zawodowych. Głównie są na nie **narażeni pracownicy o niskim poziomie wykształcenia lub wąsko wyspecjalizowani**, ponadto w większym stopniu kobiety niż mężczyźni. Nowym zjawiskiem jest **bezrobocie wśród absolwentów wyższych uczelni**. Na rynek pracy wchodzi roczniki wyżu demograficznego z lat 80. Duża liczba absolwentów przy jednoczesnej małej liczbie ofert utrudnia znalezienie pracy. Często okazuje się również, że absolwenci znajdują pracę poniżej prezentowanego przez nich poziomu wykształcenia. Wiąże się to z niższymi zarobkami, co utrudnia stabilizację sytuacji osobistej.

Bezrobocie jest zróżnicowane terytorialnie. Problem ten ilustruje wykres nr 3.

Wykres nr 3. Stopa bezrobocia w Polsce we wrześniu 2003 roku. Podział na województwa.

Terytorialne zróżnicowanie poziomu bezrobocia jest pochodną sytuacji ekonomicznej poszczególnych części kraju. Najniższe bezrobocie występuje w województwie mazowieckim, gdyż w Warszawie jest zdecydowanie najlepsza sytuacja na rynku pracy. Problemy związane z transformacją gospodarki widoczne są najbardziej w województwach północnych i północno-zachodnich. Upadły znajdujące się tam wielkie Państwowe Gospodarstwa Rolne (PGR), co pozbawiło pracy znaczny odsetek ludności wiejskiej.

Trudna sytuacja ekonomiczna kraju powoduje, że perspektywy zmniejszenia poziomu bezrobocia nie są obecnie zbyt pomyślne. Władze państwowe, uznając społeczne znaczenie problemu, starają się oddziaływać na sytuację na rynku pracy. Zajmują się tym Urzędy Pracy. Prowadzą one działalność w zakresie **pośrednictwa pracy** oraz **doradztwa zawodowego**. Takie formy pomocy mają na celu umożliwienie bezrobotnym znalezienia nowego miejsca pracy. Ponadto organizuje się kursy, umożliwiające zmianę zawodu, oraz prace interwencyjne. Te formy (programy) pomocy bezrobotnym są o wiele bardziej skuteczne, gdyż pozwalają bezrobotnym znaleźć swoje miejsce w społeczeństwie. Zasiłki dla bezrobotnych, świadczenia przedemerytalne oraz wcześniejsze emerytury jedynie łagodzą dolegliwości, lecz nie promują aktywnej postawy, prowadzącej do znalezienia nowego miejsca pracy. Sytuacja na rynku pracy i wysoki poziom bezrobocia wymagają podjęcia nowych, nadzwyczajnych działań.

Rejestrację i wypłatę zasiłków dla bezrobotnych prowadzą urzędy pracy.

Problemem dotkliwie odczuwanym przez społeczeństwo jest wzrost **ubóstwa**. Według szacunków może ono dotyczyć około 30% ogółu społeczeństwa. Nie ma jednoznacznej definicji ubóstwa. Najczęściej wiąże się ono z **bezrobociem i bezdomnością**. Ubóstwo jest skutkiem drastycznego spadku dochodów pojedynczych osób i całych rodzin. Utrata pracy przez jedno z małżonków jest dla rodziny poważną dolegliwością, utrata przez oboje – co nie należy do rzadkości – prowadzi do degradacji dotychczasowego życia. Jednak bezrobocie to nie tylko niedostatek materialny, ma ono także poważne następstwa psychiczne, np. obniżenie poczucia własnej wartości, depresja, oraz społeczne. Osoby bezskutecznie poszukujące pracy czują się wykluczone ze społeczeństwa. Długotrwałe pozostawanie bez pracy powoduje zerwanie więzi społecznych i niszczy system wartości jednostki.

Bezrobocie może być również przyczyną **bezdomności**. Utrata pracy i gwałtowny spadek poziomu dochodów w skrajnych przypadkach prowadzą do eksmisji z miejsca zamieszkania. Inne powody bezdomności to: zaburzenia psychiczne, demencja starcza, następstwa patologii społecznych, np. alkoholizmu i narkomanii.

Dworce są miejscem, w którym widoczny jest problem bezdomności.

Ubóstwo

Walka z ubóstwem i bezdomnością jest niezwykle trudnym przedsięwzięciem. Zajmuje się tym **system opieki społecznej**. Wspomaga on osoby znajdujące się w ciężkiej sytuacji materialnej. Stosowane są różne formy pomocy bezzwrotnej, np. zasiłki okresowe, bony żywnościowe, pomoc rzeczowa. Formy pomocy świadczonej przez państwo wspierane są przez różne **instytucje charytatywne**, zarówno kościelne, jak i świeckie. Ponadto organizacje społeczne zakładają noclegownie oraz schroniska dla osób wymagających opieki, np. chorych, bezdomnych. Jednak nie są one w stanie pomóc wszystkim potrzebującym. Niewielkie możliwości budżetu państwa powodują, że wysokość zasiłków, które przydziela pomoc społeczna, zaspokaja ich potrzeby na poziomie minimalnym. Jedynym skutecznym sposobem złagodzenia tych problemów może być poprawa koniunktury gospodarczej. Zwiększenie liczby miejsc pracy oraz zatrudnienie przynajmniej części bezrobotnych umożliwi poprawę sytuacji i wpłynie na polepszenie nastrojów społecznych.

■ Patologie społeczne w Polsce

Patologie

Każde społeczeństwo dąży do utrzymania stanu pewnej równowagi. Służą temu **normy społeczne**, czyli pewne zasady zachowań, przyjęte w danym społeczeństwie i powszechnie akceptowane. Ich naruszenie zakłóca równowagę społeczną. Takie zachowania określamy mianem **patologii społecznych** lub **zachowań dysfunkcyjnych**. Do najczęściej spotykanych zachowań patologicznych należą: alkoholizm, narkomania i przestępczość.

Przyczyny patologii

Powstanie patologii wiąże się z kilkoma różnymi czynnikami. Należą do nich **mikro-uszkodzenia centralnego układu nerwowego**, które mogą być następstwem drobnych urazów okołoporodowych, a w późniejszym wieku schorzeń wynikających z zażywania substancji odurzających, np. alkoholu, narkotyków. Jednostka przejawia zachowania patologiczne, gdyż jej mózg nie funkcjonuje prawidłowo.

Innym czynnikiem sprzyjającym powstawaniu zachowań patologicznych jest **wpływ grup społecznych**, do których należą jednostki. Niektóre z tych grup mogą akceptować, a nawet preferować zachowania aspołeczne. Zdarza się tak na przykład w grupach uznających przemoc za sposób rozwiązywania konfliktów. Szerszym problemem jest zagadnienie **przemian w systemach wartości**, które funkcjonują w społeczeństwie. W skrajnych przypadkach przemiany prowadzą do zjawiska określanego mianem **anomalii**, czyli procesu rozpadu obowiązującego systemu norm i wartości społecznych, który zachodzi w czasach głębokich konfliktów i kryzysów społeczno-politycznych. Jest on widoczny we współczesnym społeczeństwie polskim. Rozchwianie systemu wartości wyzwała różne zachowania, także agresję. Ludzie przestają respektować obowiązujące wzory zachowań, a w stosunkach społecznych zaczyna panować strach i przemoc.

Powszechną patologią społeczną w Polsce jest **alkoholizm**. Jego źródła można się doszukiwać w tradycji (wystarczy odwołać się do opinii o obyczajowości polskiej szlachty w XVII i XVIII wieku). Skutkiem większości traumatycznych doświadczeń w naszej historii ostatnich dwóch stuleci był wzrost konsumpcji alkoholu. Sprzyjała temu polityka władz zaborczych, szczególnie w zaborze rosyjskim po upadku powstania styczniowego, oraz okupantów hitlerowskich. Wspierali oni konsumpcję alkoholu, rozumiejąc jej destrukcyjny wpływ na życie społeczne.

Obecnie w społeczeństwie polskim około 10% stanowią osoby nadużywające alkoholu. Około 1 milion spośród nich to alkoholicy, czyli osoby chorujące na chorobę alkoholową. Ofiarami tej choroby są także osoby niepijące. Większość alkoholików stanowią mężczyźni, zwykle mężowie i ojcowie. Nadużywanie alkoholu prowadzi do przemocy w rodzinie oraz do jej rozpadu (alkoholizm jest wymieniany jako pierwsza przyczyna rozwodów).

W ciągu ostatnich lat zmienił się w Polsce model konsumpcji alkoholu. Mimo że wciąż najwięcej spożywa się wódki, szybko rośnie ilość wypijanego piwa. Niebezpieczeństwo tkwi w tym, że staje się ono niezwykle popularne wśród młodzieży. Ilość spożywanego alkoholu szacuje się na około 8 litrów czystego spirytusu na jednego mieszkańca Polski w ciągu roku.

Najbardziej znaną polską organizacją walczącą z problemem narkomanii jest Monar.

W Polsce stosunkowo nowym zjawiskiem jest **narkomania**. Pojawiła się w latach 70., jednak dopiero w latach 90. stała się widocznym zjawiskiem społecznym. Zwykle kojarzona jest z otwarciem granic i szybkim napływem do Polski środków odurzających. Szerzenie się narkomanii wśród młodzieży (moda na zażywanie narkotyków panująca w niektórych środowiskach) oraz łatwy dostęp do narkotyków wywołują wielki niepokój społeczeństwa.

Zarówno alkoholizm, jak i narkomania mają podobne podłoże psychologiczne. Używanie środków psychoaktywnych zawsze występowało w różnych kulturach. Towarzyszyło praktykom religijnym, służyło doraźnemu poszerzeniu percepcji, umożliwiało kontakt z tzw. innymi wymiarami rzeczywistości.

Z jednej strony sekularyzacja (zeświecczenie) kultury, a z drugiej łatwy dostęp do środków psychoaktywnych sprzyjają ich rozprzestrzenianiu. Wydają się one sposobem na radzenie sobie z różnymi negatywnymi zjawiskami współczesnej kultury i cywilizacji. W polskiej kulturze panuje jednak odmienny stosunek do alkoholu i narkotyków: alkohol traktowany jest jako środek służący budowaniu i podtrzymywaniu więzi społecznych, natomiast narkotyki budzą lęk, gdyż ich używanie wiąże się z rozpowszechnianiem chorób, np. AIDS.

ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego zajmuje się policja.

Przestępczość zawsze istniała w społeczeństwach, gdyż zawsze byli ludzie popełniający czyny ścigane na mocy prawa zwyczajowego lub państwowego. W naszym społeczeństwie, szczególnie w latach 90., liczba czynów przestępczych zaczęła gwałtownie wzrastać. Wiele osób wiąże taką sytuację z rozpadem norm moralnych, rzekomo właściwym dla współczesnej cywilizacji zachodniej. Opinie takie stanowią nadmier-

ne uproszczenie. Niewątpliwie upadek systemu komunistycznego sprzyjał rozpowszechnianiu się przestępczości. Wzrosła liczba przestępstw na tle gospodarczym, gdyż wystąpiły możliwości ku temu, np. niedoskonałość prawa czy słabość aparatu ścigania. Wzrosła też liczba przestępstw przeciwko mieniu obywateli, co tłumaczy się postępującym rozwarstwieniem społeczeństwa, oraz liczba przestępstw przeciwko zdrowiu i życiu obywateli. Wydaje się, że główną przyczyną tych zjawisk jest zjawisko anomii.

■ Migracje polskie

Migracje polskie

Spółczesność polskie emigrowało szczególnie w XIX i XX wieku. Emigracja ta miała zarówno podłoże ekonomiczne, jak i polityczne. Emigracja polityczna narodziła się w wyniku rozbiorów oraz powstań narodowych, następstw II wojny światowej oraz sprzeciwu wobec systemu komunistycznego (ostatnia wielka fala nastąpiła po wprowadzeniu stanu wojennego w latach 1982–1983). Emigracja ekonomiczna związana była z trudną sytuacją materialną ludności na ziemiach polskich. Szczególnie u schyłku XIX i na początku XX wieku wyemigrowały duże grupy chłopów w poszukiwaniu ziemi do uprawy.

Obecnie grupę **Polaków żyjących na stałe poza granicami Polski, w 32 państwach** świata, szacuje się na około **12 milionów osób**. Organizacją zajmującą się utrzymywaniem łączności z Polonią jest Stowarzyszenie „Wspólnota Polska”. Organizuje ono spotkania Polaków z różnych części świata, pielęgnuje kulturę polską i wspiera edukację w języku polskim.

Polacy mieszkający w USA wydają kilkadziesiąt gazet, czasopism, posiadają stacje radiowe i telewizyjne.

Aktualnie największą grupę Polonii tworzą **Polacy mieszkający w Stanach Zjednoczonych**, jest ich około 6 milionów. Mniej liczne są grupy mieszkające w Brazylii (ok. 840 tys.), we Francji (ok. 750 tys.), w Kanadzie (ok. 320 tys.), w Austrii (ok. 180 tys.), w Wielkiej Brytanii (ok. 150 tys.), w Niemczech (ok. 132 tys.). Inną grupę sta-

nowią **Polacy mieszkający w krajach byłego Związku Radzieckiego**. Jest ich około 2 milionów i żyją głównie na Białorusi, Ukrainie, Litwie, w Rosji i Kazachstanie. Są to potomkowie obywateli polskich zesłanych w głąb ZSRR w czasach stalinowskich oraz Polacy od stuleci mieszkający na Kresach Wschodnich. Zwykle ich sytuacja materialna jest trudna i wielu pragnie powrócić do Polski. Władze polskie podchodzą jednak do tego problemu z dużą ostrożnością, gdyż imigranci z krajów postsowieckich wymagają znacznej pomocy materialnej, a ponadto mają problemy z adaptacją do warunków życia w Polsce. Ci, którzy powrócili, często są rozczarowani zastaną sytuacją i nie mogą się odnaleźć w nowej rzeczywistości.

Propozycje zadań i ćwiczeń

1. Czy w twojej miejscowości prowadzone są aktywne formy walki z bezrobociem? Podaj przykłady.
2. Zaproponuj działania, które mogłyby zmniejszyć liczbę bezrobotnych w twojej miejscowości. Wskaż możliwości finansowania przedstawionych projektów.
3. Wymień organizacje społeczne niosące pomoc ubogim i bezdomnym.
4. Jakie są przyczyny spożywania alkoholu w twoim środowisku?
5. W jaki sposób można walczyć z patologiami społecznymi? Podaj przykłady.